

UNUTMAYAQ Kİ, UNUDARLAR...

Akademik İmam Mustafayevin xatirəsinə

(əvvəli 36/(1393) sayımızda)

Bütün bu suallar məni İmam Mustafayev haqqında ətraflı araşdırmalar aparmağa, onun ömür yolunu vərəqləməyə, haqqında deyilməmiş, yazılmamış faktları axtarib tapmağa sövq etdi. Son illərdə mətbuatda rast-təa çıxan bəzi subyektiv fərziyyələr, İmam Mustafayevin həyat yoldaşının qeyri-azərbaycanlı olduğuna görə ittiham edilməsi, respublika və xalq üçün guya heç bir iş görməməsi ilə bağlı əsassız fikirlər məni daha çox narahat etdi. İmam Mustafayev ilk və son Birinci katib deyildi ki, həyat yoldaşı başqa millətin nümayəndəsi olsun, bu, o dövrdə Moskvanın vacib tələblərindən biri idi (bu tələb yalnız birinci şəxsə yox, digər yüksək vəzifə sahiblərinə də şamil edilirdi). Hamıya məlumdur ki, Mir Cəfər Bağirovdan Əbdürrəhman Vəzirova kimi yalnız iki nəfərin - Vəli Axundovla, Heydər Əliyevin həyat yoldaşları azərbaycanlı olublar.

Bir məsələni xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, İmam Mustafayev Sovet dönməndə Azərbaycanın yeganə rəhbəri olmuşdur ki, vəzifəyə təyin ediləndə artıq akademik idi. Onunla çiyin-çiyinə çalışan həmkarlarının qeyd etdiyi kimi, İmam Daşdəmir oğlu böyük şəxsiyyət, geniş təfəkkürlü dövlət xadimi, kənd təsərrüfatının mahir bilicisi, aqrar sahənin bacarıqlı alimi idi. O, kənd təsərrüfatı ilə yanaşı, sənayenin də inkişafına böyük diqqət yetirirdi. Mingəçevirdə, Sumqayıtda möhtəşəm tikinti işlərində, o illərin digər uğurlarında onun danılmaz xidmətləri vardır. Onun Birinci katib işlədiyi müddətdə ölkədə nüfuzunun yüksək olmasının bir səbəbi elmi səviyyəsi, yüksək təşkilatçılıq bacarığı idisə, ən başlıca amil şəxsiyyət kimi bütövlüyü, rəhbər üçün vacib olan mətinliyi, ideal səfəliyi, natiqliyi, ədalətli qərarlar qəbul etməsi, obyektivliyi qoruması, haqqı nahaqqın ayağına verməməsi idi. Gördüyü işlər barədə isə bir qədər ətraflı yazacağam...

Tarixi şəxsiyyətlərə münasibətdə birmənalı mövqə tutmağın əleyhinəyəm, insanların yaşadığı mühiti, ətraflarında baş verən siyasi prosesləri, onların həyatına, dünyagörüşünə və təfəkkürünə təsir göstərmək gücündə olan real qüvvələri, qisası, gerçəklikləri nəzərə almağın tərəfdarıyam. İndi biz Nizami Gəncəvini qınayaq ki, sən niyə "Leyli və Məcnun" poemasını Şirvanşah I Axsitana, "Xosrov və Şirin"-i Məhəmməd Cahan Pəhləvana ithaf etmisən, yaxud bəziləri kimi Səməd Vurğunun Stalinə şeir yazmaqda ittiham edək? Axı bu, reallıqdır, həyat reallığı! Fikrimcə, düşündüyü tarixi şəraitdə də məsləki, amalı düz olan, xalqını, vətəninə düşüncə, ali təfəkkürlü insanlar yüksək mənəviyyətlərini qorumağı bacarmış, dövrün qadağalarına, mövcud məhdudiyyətlərə baxmadan əsas işlərini görə bilmişlər. Çox vaxt real qüvvələrdən vasitə kimi yararlanmış, onlara "sədaqətlərini" nümayiş etdirməklə ali məqsədlərə xidmət göstərmişlər. Bu siyahıya lap Nizami Gəncəvini, Molla Pənah Vəqifi də daxil etmək olar, Səməd Vurğundan Heydər Hüseynova, Mirzə Kazım bəydən Nəriman Nərimanova, Mirzə İbrahimova kimi onlarla tarixi şəxsiyyətimizi də... O insanlar ki, xislətlərində nəciblik, xeyirxahlıq, milli ruh, bəşəri duyğular olmayıb, o kəslər "zaman dəyirmanının kiçik vintləri" kimi fırlanıb ancaq öz missiyalarını, "xidməti borclarını" yerinə yetiriblər, onlar tarixin yaddaşında qala bilməyiblər.

Bir həqiqəti də etiraf etmək lazımdır ki, zamanla mübarizə aparan, dövrün haqsızlıqlarına sərt etirazını bildirib tarixə möhürünü vuran Nəsimilər, Hüseyn Cavidlər, Əhməd Cavadlar, Mikayıl Müşfiqlər öz cəsarətləri, qüdrətləri ilə bərabər, xalqlarına da, bəşər sivilizasiyasına da daha çox xidmət göstərmək imkanından məhrum olublar. Təsəvvür etmək çətin deyil ki, əgər Səməd Vurğun da 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalsaydı, sonrakı iyirmi ildə yazdığı onlarla poeması, yüzlərlə gözəl şeiri milli mədəniyyət tariximizə düşməyəcəkdi, yaxud Müşfiq iyirmicə il də artıq yaşasaydı, görün nələr yarırdadı. Belə düşüncələr yadıma böyük Bəxtiyar Vahabzadənin bu misralarını salır:

Məslək, amal!

Əsl insanın yol yoldaşı.

Ömür üzük,

Məslək isə üzük qaşı.

Hər üzüyün qaşındadır öz dəyəri.

İnsanın da məsləkidir düz dəyəri...

Belə düşündükcə, həm də yadıma İmam Mustafayev kimi tariximizin ən çətin dövrlərində ölkəmizə rəhbərlik etmiş, ancaq həm də yaxşı öyrənilməmiş, yaşadığı mühitlə xidmətləri lazımınca müqayisə edilməmiş parlaq şəxsiyyətlər düşür. Onun Birinci katib təyin edildiyi vaxt Stalinin vəfatından bir il, 37-ci ilin vahiməli hadisələrindən cəmi on yeddi il keçirdi, Mir Cəfər Bağirov həbs edilməmişdi, müharibədən sonrakı aclıq, yoxsallıq tüğyan edirdi, sonralar həkimlərin depressiv psixoz diaqnozu qoyduğu Xruşşov dövlətin başçısı idi, nəinki Birinci katibin, hətta ən kiçik vəzifəli məmurun da rus dilindən başqa dildə danışmağa haqqı çatmırdı. Bu illər həm SSRİ, həm də Azərbaycan üçün sosial-siyasi baxımdan mürəkkəb və ziddiyyətli bir mərhələ idi. "Buzun əriməsi dövrü" - destalinizasiya başlasa da, siyasi represiyalar yumşaldılsa da, Stalin dövrünün mirası və siyasi təzyiqlər hələ də qalırdı, əvvəlki qorxu mühiti və sistemin sərt idarəçiliyi hələ də hiss olunurdu. SSRİ rəhbərliyi tərəfindən respublikalarda milli mənsubiyyətin zəiflədilməsi, rus dilinin və mədəniyyətinin qabardılması siyasəti aparılırdı.

SSRİ rəhbərliyi müttəfiq respublikalarda stalinçi kadrlardan qurtulmağa çalışırdı. Bu, İmam Mustafayevi tez-tez çətin vəziyyətə salırdı - onun stalinçi hesab etdiyi kadrları "Mərkəz" müdafiə edir, etimad göstərərək vəzifəyə təqdim etdiyi kəsləri isə Moskvaya stalinçi sayaraq təsdiq etmirdi. Nəticədə ölkə daxilində ciddi narazılıqlar yaranır, ona qarşı düşmən mövqə tutan şəxslərin sayı artırdı. Digər tərəfdən müharibədən sonra iqtisadi problemlərlə üz-üzə qalmış Azərbaycanda kənd təsərrüfatında ciddi çətinliklər mövcud idi, "Xruşşovun qarğıdalı siyasəti", aqrar sektoru məcburi şəkildə dəyişmək cəhdləri də əlavə çətinliklər yaradırdı. Ən böyük çətinliklər isə Azərbaycan mədəniyyətinə və dilinə qarşı basqıların güclənməsi ilə bağlı idi. İmam Mustafayev kimi milli hissləri, vətən təəssübkeşliyi qabarıq, eyni zamanda da dövlət məmuru kimi "partiyanın", hökumətin tapşırıqlarını sözsüz icra etməli olan, nəinki işdə, iclaslarda, dövlət tədbirlərində, hətta evdə uşaqları, yaxın qohumları, dostları ilə də rus dilində danışmağa məhkum olan insanın vəziyyətinin nə qədər mürəkkəb olduğunu təsəvvür etmək belə çətinidir. Belə bir mühitdə nəinki milli mənafeələr uğrunda mübarizə aparmaq, dilin istifadə dairəsini genişləndirmək, onun dövlət idarələrində tətbiqinə nail olmaq, hətta bu barədə düşünmək də böyük cəsarət və qeyrət tələb edirdi. İmam Mustafayev isə daxilən çox güclü şəxsiyyət və yüksək intellektə, incə diplomatik maneəvlərə qadir müdrik insan idi. Moskvanın ruslaşdırma siyasətinə qarşı milli mövqə tutmağın mümkün olmadığı dövrdə açıq mübarizənin mənasız olduğunu görüb milli dəyərləri və dili qorumağa çalışan ziyalılarla yaxınlıq yaradır, onları müdafiə edir və imkan daxilində onlara yüksək səlahiyyətlər verərək ürəyindəki niyyətləri həmin şəxslərin əli ilə həyata keçirməyə çalışırdı.

Belə insanlardan biri də dövrünün tanınmış simalarından olan, Stalin mükafatı, Lenin ordeni, akademik

adlarına layiq görülmüş vətənpərvər yazıçı Mirzə İbrahimov idi. İmam Mustafayev Mirzə İbrahimovu Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri vəzifəsinə təqdim edərək bir sıra planlarını onun vasitəsilə reallaşdırmağa çalışırdı. Təbii ki, qatı bürokratiyanın, sərt diktaturanın hökm sürdüyü, hətta uçqar kəndlərdə belə rus dilində keçirilən Kolxoz iclaslarında Azərbaycan dilində danışmağın yasaq olduğu 50-ci illərdə Ali Sovetin Rəyasət Heyəti Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi ilə bağlı qərarı birinci şəxsin razılığı olmadan qəbul edə bilməzdi. Yaxud 1956-cı ildə əlifba islahatı keçirərək Azərbaycan əlifbasından 1939-cu ildən bəri mövcud olan G, Y, Ə, Ü, Ö, Ə kimi rus hərflərinin milli qrafik işarələrlə əvəz edilməsi ilə bağlı və yaxud 1956-cı il avqustun 14-də Azərbaycan SSR rus, erməni və gürcü dilli məktəblərində Azərbaycan dilinin tədris edilməsi haqqında qərar qəbul etmək də sözsüz ki, İmam Mustafayevin razılığı ilə baş vermişdi. Dövrün tələblərinə müvafiq guya dövlət başçısına bərabər vəzifə hesab edilsə də, əslində simvolik səciyyə daşıyan, elə bir ciddi səlahiyyəti olmayan Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti Mirzə İbrahimovun gəlişi ilə Moskvanın başağrısına çevrilmişdi. 1954-1958-ci illərdə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin sədri vəzifəsində çalışarkən Mirzə İbrahimov o dövr üçün bəzi vacib məsələlərdə siyasi və mədəni təşəbbüslər göstərərək bir sıra mühüm addımlar ata bilmişdi. Onun ən önəmli və tarixi addımlarından biri Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusunun tanınmasına yönəlmiş fəaliyyətidir. O, SSRİ Ali Sovetinin sessiyalarında Azərbaycan dilinin hüquqlarının qorunması ilə bağlı kəskin çıxışlar etmiş və bu təşəbbüslər nəticəsində 20 avqust 1956-cı il tarixində Azərbaycan SSR Ali Soveti "Azərbaycan SSR-in dövlət dili haqqında" qanunu qəbul etmişdi. Bu qanunla Azərbaycan SSR Konstitusiyasına indiyədək görünməmiş yeni bir maddə əlavə edilmişdi. Tariximizdə ilk dəfə Azərbaycan dili dövlət dili elan olunmuş və bu, Konstitusiyaya ayrıca maddə şəklində daxil edilmişdi (Doğrudur, həmin maddə əlavə kimi sonradan tərtib edildiyinə görə konstitusiyaya daxil edilməmişdi, biz bu maddəni konstitusiyada bir də 1978-ci ildə gördük, ancaq hadisənin özü çox mühüm xarakter daşıyırdı, həmin əlavə çap edilməsə də, sonrakı addımların atılmasına mühüm rol oynadı, bu, böyük həqiqətdir). Bu, SSRİ tarixində milli dillərin müdafiəsi sahəsində əlamətdar və çox mühüm bir hadisə, digər respublikaların da milli özünüdərkinə yönəlmiş cəsarətli addım idi və bu, məhz Mirzə İbrahimovun siyasi və şəxsi nüfuzu sayəsində mümkün olmuşdu.

Ancaq həmin cəsarətin arxasında gözəgörünməz, həm də həlledici söz sahibi olan bir qüvvə dayanmışdı - bu, İmam Mustafayev idi. Həmin dayaq olmasaydı, təbii ki, məsələ elə ilk iclaslardaca boğular, Ali Sovetin sessiyasına, Konstitusiyaya kimi gedib çıxa bilməzdi. Müdrik ağsaqqallar deyib ki, qələbədə vuranla "vur" deyəni şərikdir. Burada belə addımları atmağa mənəvi gücü və qüdrəti kifayət edəcək Mirzə İbrahimovu tapıb ona səlahiyyət verən, onun mübarizəsinə gizlicə dəstək olan, onu bütün bələlərdən qoruyan, dar ayaqda məsuliyyəti üzərinə götürən İmam Mustafayevin müstəsna xidmətlərinin həlledici rol oynadığını ayrıca qeyd etmək lazımdır.

professor Misir Mərdanov